

ZÈNIA

(21 d'abril de 1969)

Charlotte se n'ha anat aquesta tarda, amb el sol que envermellia la mar, tan quieta. El sol, a Charlotte, li encenia el cabell, asseguda a la barca de Fabrizio, el carter de Lipari. Se n'anava amb una lentitud dolorosa. I era com si se'ns endugués la darrera torxa amb què Vittoria i jo podríem conjurar les nits obscures que encara hem de viure en aquesta reclusió a què voluntàriament ens hem sotmès.

A les fosques, doncs, tornem a ser sols, tots dos. Ella i jo afrontant els dies de Salina, que cauen aplomats, espessos com el fang recent. Les hores, tant per a Vittoria com per a mi, són una massa tova que es comprimeix i s'expandeix, com la mar mateixa.

La sentim respirar tothora, la mar, talment el cos adormit de Polifem.

Recordo.

Ancorat en aquest illot, no puc fer altra cosa que recordar. Perquè, ara, només la memòria és capaç d'ajudar-me a vèncer aquesta solitud compacta que no pot dissoldre el cos malalt de Vittoria. Aquells amb qui vaig compartir els darrers anys revenen escairats al pensament; en sento la veu i els acompanyo en els gests. Els observo més que no pas vaig fer-ho quan hi vivia. I més que llavors, puc judicar-los en llur capteniment.

També jutjo els meus actes: aquella joventut acomplerta, que corria pels carrers i per les platges d'aquesta banda del món sense cap mena de brida ni amb cap objectiu que fos honorable, només per la pura satisfacció de saber-se lliure. En aquells temps, jo em sentia prou afortunat com per imaginar

al meu abast tots els plaers que podia oferir-me la vida. I, llavors, la vida es conformava novament. Ho feia amb la cendra de la postguerra que l'oblit amassava amb l'aigua compassiva de cada ram de pluja.

Considero biaixos de la memòria, signes que donen llum a la meva conducta d'aquests anys. Es estrany com em queden ja tan lluny i com, en canvi, serveixen encara calenta la carn que els alimentà.

Què puc fer, si no és recordar? Què, sinó considerar les arestes, els claroscurs on sé que s'amaguen les respostes que avui m'importen?

Fa poc més d'un any que som aquí, Vittoria i jo. En aquesta terra eixarreïda que suporta indiferent el cant interminable de les cigales, els nostres silencis es compassen amb els de l'aire desert que travessa les branques resseques dels ametllers, les palmes dels margallons.

Tots dos esperem no volem saber què. Un desenllaç. Una circumstància que ens salvi d'aquest marasme. Potser una maregassa... Potser en tindriem prou amb una tronada que despertés aquesta letargia que embolcalla l'illa. De vegades parlem, sí. En les nostres paraules hi ha una tendresa natural, fluida com l'oli que avança entre les fibres d'una tela. Una compassió profunda, quasi perfecta. No ens la confessem, però jo sé que Vittoria la té per mi, per la poca cosa irresoluda que sóc; per la perplexitat que em tensa la musculatura de l'ànima. I també pels meus pecats... Ella sap que els he comesos sense voluntat ni alegria, com qui ensopega amb una pedra. Jo em compadeixo d'ella pel seu dolor. O hauria de dir pels seus dolors: el que li destrueix inexorablement els pulmons i el que segueix burxant en el seu esperit, com un corc al cor de la fusta.

L'esperit de Vittoria!

És per tot això que començo d'escriure aquests apunts.

I també perquè enyoro l'esperança que altre cop se m'acaba d'allunyar en la barca amb què Fabrizio transporta Charlotte. Sé que, per molt que aquestes pàgines puguin tenir continuïtat durant els dies que ens queden a Salina (els déus els deuen tenir previstos i comptats!) no podran ser altra cosa que engrunes de la indolència: paraules exprimides de la polpa de la

memòria; criteris arrencats als temps d'una conducta més que poruga, vil potser.

Qui sap si tindran cap mena de valor per a mi, per a Vittoria, per a Zènia...! Qui sap si en la reflexió a què m'obligaran no hi trobaré la part de mi que jo he negligit. Ara la necessito tant com tant l'he refusada durant tots aquests anys...

Tant se val! Les hores són tan lentes, en aquest illot de les Eòlies! Què puc fer si no matar-lo amb la sageta d'una ploma, de cara a la mar que respira a baix, assegut en el refugi d'aquest porxo, a la vora de l'escultura que hi treballa Charlotte, cada cop que passa uns dies amb nosaltres!

(Salina, 22 d'abril de 1969)

Recordo...

Theodora, com cada dia, mentre prepara a la cuina els esmorzars ha posat en marxa la seva ràdio. La veu s'expandeix a onades que arriben irregulars fins a la terrassa on, els que ja som desperts, bevem cafè. La galeria mira cap on el torrent que travessa el jardí mor en el llac de xisques entortolligades. Tot de plomalls revellits, com graneres gastades de tan escombrar el cel d'íos, es gronxen obeint la direcció del vent.

Callem. Amb prou feines si hem tingut esma de desitjar-nos un bon dia. Tenim l'oïda atenta a les notícies de noves detencions que ens arriben des de la cuina estant. Des del dia anterior que no se sent altra cosa en les emissores italianes i franceses... Quan Theodora, visiblement inquieta, gira el dial i connecta amb l'emissora d'Atenes, les proclames i les marxas militars s'alternen amb música simfònica, i amb peces d'òpera.

—En totes les ciutats de Grècia l'exèrcit s'emporta gent detinguda: a Atenes, a Tessalònica, a Patres, a Corint... —s'exclama la vella majordona, mentre deixa sobre la taula una safata amb tot de fruites madures i un plat a vessar de brioixos.

Ho sabem. A l'entorn de la taula sostenim els nostres rostres contrets, els cossos abaltits. Basta mirar-nos, si gosem

de fer-ho, per veure'ns en els ulls la ranera de la nit: l'hem transitada convulsos, atrapats en el somni d'una Atenes novament batuda pels perses...

Descomptat el servei, de tots nosaltres, només Iorgos i Lena Themistheos-Morelli són grecs. O potser ni encara ells, que només en són de pare.

Penso en els germans. "Per què sempre triguen tant a baixar?", em pregunto, tot fixant la mirada en els ulls cansats d'Anne Périgou. Les seves ninetes son absents, qui sap si fixades en una coreografia de la tragèdia que segurament el seu geni ja fa hores que dibuixa iris endins. Anne és coreògrafa. Una coreògrafa d'èxit.

El nostre silenci és una corda tibada. Només la remor de les tasses caient sobre llurs plats de porcellana blanca gosa de rompre l'encanteri. I el dring de les culleretes, breu, com una campaneta contra la basarda. Gràcies al silenci a què estem sotmesos, sentim el locutor italià que Theodora ha acabat trobant en la teranyina del dial: "Aquesta matinada, la ressaca del terror ha entrat en les ciutats illenques. Arriben notícies a la redacció des de Kérkira, de Mitilene, d'Irakleio, i també de Tassos..."

Jo penso en Zènia: la menuda també és grega. "Però el terror polític no compta amb els infants..." m'encalmo. Pregunto a Theodora per la nena.

—La senyoreta Zènia, senyor Mauro, encara dorm en la seva cambra —em respon l'anciana.

Era com d'ambre, l'habitació de la nena. Hi dormia entre nines amb vestits de seda i rostres de fang de talc: princeses americanes, tsarines de Rússia, emperadrius de la llunyana terra del Japó... Hi havia una selva africana de dibuixos esparsos pel trespòl de la cambra. Iorgos Themistheos els havia fet pintar a Charlotte Vigny per a la criatura. Els animals salvatges conviuen amb flors estampades en cartolines menudes: heliotrops, lliris, nimfes d'aigua... Duien cal·ligrafat el nom que els donen els grecs.

"El nou govern opera... els que han conspirat contra la nació grega..." sento que diu la ràdio, ara que Charlotte ha entrat a la cuina i ha trobat una emissora nacional. "La gent pacífica no ha de témer res... El coronel Stilianos Pattakos ha

declarat fa una estona... l'edifici del Parlament... les noves autoritats aviat acabaran amb l'amenaça comunista de fa tants anys. Els carros de combat patrullen pels carrers d'Atenes... garantir la seguretat de la població. Fins a nova ordre... unitats militars permanents a la places Sintagma i Omónia... marxen per les avingudes..."

La locució assegura que ja no se senten trets, a Atenes. I que la calma és un fet als carrers.

La remor de les notícies radiofòniques arriba mesclada amb un aire en què cavalquen agulles d'acer. El vent bufa de la banda d'Ormos lou però no duu l'olor del port, només la llunyana remor de la mar: s'ha fet prim, inodor, afuat. Arrossega grans d'arena. En podem sentir les envestides com si es tractessin de matèria compacta, una cendra calenta que hagués escopit la terra. Una angúnia.

Abans d'anar-se'n cap als estables, Evangelos, el marit de Theodora, xipriota d'origen, ens ha assegurat que a Nicòsia la gent es comporta amb calma.

—Diuen que tothom hi està atrapat dels nervis —ha dit Evangelos a Charlotte, amb el gest encrespat de les seves mans.— Sembla que a Nicòsia els estudiants s'han tancat a la universitat...

També penso en Andreas Kalomiris, el músic, xipriota com el jardiner. Ara podem saber per quina raó se'n va anar d'íos, fa tres dies, sense cap mena de raó sobre les seves presses, en direcció a Nicòsia. Andreas hi conserva la casa misèrrima de pescadors on nasqué ningú no recorda fa quant.

Dels que ens apleguem a la casa dels Themistheos-Morelli —Elaios de nom propi— des de fa dues setmanes, ningú més no se n'ha mogut. Com si tothom temés la mar. "L'Egeu és massa rúfol per aventurar-s'hi", recordo que em va dir Charlotte, un dia remot.

Asseguda com sempre fa, damunt les seves cames creuades, Charlotte Vigny malda per recordar-nos que una semblant tragèdia ja la va viure Grècia amb el general Metaxàs, poc abans de la invasió alemanya:

—El bastard que postulava la Tercera Civilització va ser ben a punt d'acabar amb les anteriors! Aquella bestiesa arros-

segava els intel·lectuals estúpids —s'exclama, mentre mullem els brioixos en el cafè ja tebi.

A pesar que és francesa, Charlotte té un coneixement proverbial de la història contemporània grega. Només el superen, entre nosaltres, Iorgos Themistheos; i potser Lena, la seva germana.

Em ve a la memòria la fresca amb què s'havia despertat aquell matí, a l'illa. Talment un jardiner, l'aire ple de peresa amuntegava els pètals que havia arrencat a les primeres roses i els arrossegava fins a la terrassa inferior, on esmorzàvem, tan tensos. La por que cadascú observava en el rostre dels altres ens resultava lleugerament pròxima, com un record remot de la guerra que quedava enrere, fossilitzada en la memòria de la nostra infància. Els genets tornaven a saccar aquella part del món on nosaltres rebolcàvem l'abúlia primaveral sobre un tou de sensualitat maldestra. Els Themistheos-Morelli ens hi convidaven cada Setmana Santa, com un tast del que vindria a l'estiu.

Puc sentir l'aroma, com de mesc, que surava pertot; una olor de matèria en descomposició.

Charlotte ha romput finalment l'encanteri. Mentre la seva veu encara ronca desgrana els episodis de la política grega, sentim, al pis de dalt, els xiscles de Theodora. Els esgarips esquinquen literalment les parets de la casa. Un estol de cadeneres alça el vol des dels salzes i en deixa tremolant les branques tendres, tot just borronades. Afuades sobre els sarments, com tiges grises entre els pàmpols, s'estremeixen les flors dels raïms, finíssimes encara. El panteix llunyà de la mar, que cavalca amb el vent fins a la casa d'Elaios, ara sona més feréstec i més pròxim, amenaçador: podem sentir-lo rebotre en els teulats del casal. De sobte, entre les xisques de l'estany, l'aire xiula com la gola d'una hidra.

Theodora xiscla, a dalt.

Tot es precipita talment l'aigua que es despenja des de molt amunt. I la vida de la casa s'accelera com el ritme d'un cor esverat. Els hostes, hi espeteguem en cada penyal de porta, en cada esgraó on topa el nostre espant.

Com impulsats per una molla d'acer, hem abandonat el porxo en direcció a l'escala principal. Els que encara es desensonyen, obren precipitadament les portes dels seus dormitoris i corren pels passadissos, buscant també la dona que crida. El vidre del matí, colpejat per una llum intensa de color rosa, s'ha trencat en desenes de cristalls. En el nostre esforç hi ha l'afany del vent esmunyint-se per les finestres amb ràfegues curtes, d'una presumpció adolescent. Theodora és al llindar de la porta de la cambra de Iorgos. Ens hi amunteguem tots, en un caos de cossos a mig vestir, desendreçats i trèmuls.

La safata, amb el cafè i els pastissos de mel, tremola en la mà esquerra de la vella serventa; les tasses dringuen en els seus platets i les culleretes repiquen dramàticament contra els cilindres de porcellana. Erta al llindar de la porta, Theodora té fixa la mirada a l'interior del dormitori. Uns ulls desbocats. Al seu costat, jo també miro endins. Puc veure els dos cossos sobre el llit, la pell mortificada per la claror que els banya, generosa, groguenca, com si els arribés del jardí filtrada a través de l'escorça de llimones.

Ara, Theodora singlota, incapaç de moure's. Ens mira, i els seus ulls ens arriben plens d'un horror que traspasa als nostres, en intermitències nervioses. Amb el puny de la mà que té lliure, la dona segella els seus llavis. Hi aplica una força titànica. Per primera vegada m'adono de la lenta fondària de les clivelles amb què l'edat els fereix. A pesar de l'esforç, el maxil·lar de Theodora tremola en espasmes, dramàticament compassats amb l'aleteig dels narius. És el seu pànic, que se'ns arrapa al cos, com una heura. I com una heura ens hi creix, comprimint-nos el ventre i el pit, enfonsant les arrels a les entranyes.

Enmig de l'espant, penso en la petita Zènia. I corro a buscar-la, empès per la ràbia i estovat per una sobtada tendresa. "Que no ho vegi la nena! Que no els vegi!" penso, mentre recorro els passadissos i obro portes i davallo escales.

Trobo la nena a la cuina, asseguda en la seva cadireta de potes de camell. Té les mans plenes de xocolata del pastís, i la boca ennegrida sota els ulls murrís, que li lluentegen.

Des del receptor de ràdio, les notícies segueixen caient aplomades damunt de les rajoles de fang envernissat: arriben

a Atenes reaccions internacionals que els coronels judiquen com a ingerències en els afers que només importen als grecs. Però jo no puc prestar-hi atenció. Em miro Zènia: el seu bigot grotesc de xocolata negra, els seus dits empastifats de molles de bescuit, el seu somriure transitat per la picardia. Als llavis, una velada súplica de perdó. Les llàgrimes em fan pessigolles a les galtes. Premo la nena contra el meu pit.

Amb Zènia als braços, confortat per la calidesa de la seva carn menuda, d'esperances que encara han de néixer, vaig a buscar el refugi segur de Charlotte.

No és en la memòria, sinó en la carn mateixa que retinc aquests successos. Hi conservo amb tanta nitidesa la voluptuosa posició dels cossos exsangües de Iorgos i de Lena!

Els ulls ho veuen tot, però l'home és incapaç de retenir-ne res quan l'ansietat és onada. Per aquesta causa no puc recordar si l'aire movia les cortines al fons de l'alcova, convertida en aquell improvisat escenari de tragèdia clàssica. No sé si els llençols eren xops de la sang finalment alliberada. Ni si els mobles delataven cap mena de violència... Sé que tot hi era tan evident, tan excessivament obvi que en el quadre no hi havia ni una mica de glòria.

Quan evoco aquells instants, encara me'n sobresalta la mirada atordida de Theodora, l'espant suspès en el seu esguard. Aquelles imatges del terror contrastaven irònicament amb la insuportable sensualitat que hi havia en la disposició dels dos cossos nus, enllaçats en la concupiscència de la seva abraçada, com si s'haguessin buidat del tot en una extrema orgia les sensacions de la qual semblaven vibrar encara en l'aire del dormitori.

Un perfume tènue de magnòlia... La caixa oberta de la gramola... Charlotte em diria, unes hores després, que l'últim disc que hi havia rodat era la Sonata a Kreutzer. Ella mateixa el va treure del gramòfon quan les lliteres s'hagueren endut aquella carn ja separada, freda i rígida, d'una blancor com de la mateixa arena de les platges d'Íos.

—Vaig pensar que era una obscenitat, el disc, en aquelles circumstàncies. No volia pas que ningú el trobés allí —va

confessar-me Charlotte, amb una resolució que m'impresionà. Jo sabia com a ella li constrenyia el cor allò que igualment em feria a mi.

Quan hi penso, em revé el rampell de la profunda irritació que vaig sentir al lllindar de la porta del dormitori de Iorgos. Suportava dificultosament el tremolor de les cames, però tancava els punys amb una força titànica. Hauria literalment bufetejat aquells dos éssers inerts fins a retornar-los a la vida; o fins a caure damunt de la seva carn abandonada, exhaust de l'esforç de castigar-los. En la paràlisi, la ira em sotragava de dalt a baix, amb rauxes que tan bon punt s'amortien, retornaven amb una violència encara més greu.

Aquella ràbia meva, vaig voler-la confondre amb el despit per la fàtua gratuïtat de la mort que m'havien permès de contemplar. Però sé que no era per això. Sé que la ira s'havia alçat no pas contra la manera amb què els germans ens regalaven el seu últim gest, sinó contra la intimitat amb la qual els cossos havien culminat el seu darrer desig. Quin joc estúpid era aquell envit amb què ens afrontaven? Havien volgut que els veiéssim amb tota la impúdica insolència de la seva nissaga: una similar noblesa amb què els antics herois reptaven els homes i el temps amb el seu sacrifici... Vaig sentir que eren una cosa real, efectiva; com una bufetada al rostre. Més veritat que la certesa de Cleòpatra i Antoni en el tàlem del seu aviciament, però els germans eren força més baixos, infinitament més vulgars.

Quan conviuen el desconhort i la ira, aquesta esdevé un bacteri que es multiplica sense fi gràcies a aquell. Es fa difícil discernir quins són els dominis de l'una i el poder de l'altre. Cal temps perquè els sentiments es decantin, perquè les causes de cada sensació es facin prou nítides. No vaig sentir pena, per més que una ètica elemental i primitiva em digués que la meva irritació era allò: dolor, sofrència, una desconsolada tristesa.

A l'ampit de la porta, a frec de la safata on Theodora sostenia l'esmorzar que Iorgos ja no consumiria, sé que va ser la meva fúria el que s'obrí pas a empentes en aquella selva d'emocions. La meva fúria; no pas el desconsol! Eren allí, al meu davant, nus tots dos, coberts d'un silenci perfecte damunt

dels llençols on la sang segurament ja era de cartró. Tots dos germans en una commovedora quietud!

Compartir l'estupefacció d'aquella escena amb els esglais de tots els coneguts amb qui rebentàvem les nits d'Elaios, m'enverinava la sang. Confesso que vaig desitjar —una rancúnia fonda em recorregué les artèries— que l'espectacle només me l'haguessin ofert a mi. Fins fa ben poc he pensat que aquella representació tràgica era una expressa burla enginyada contra els meus sentiments.

¿No fou per això que les llàgrimes se'm travaren al punt de la seva caiguda, i que no les vaig alliberar fins que vaig ser davant de Zènia, la petita? Després de tant de temps, les que havien de ser per a Lena i qui sap si també per a Iorgos, encara no han sortit dels meus ulls, a pesar i tot que en sento sovint l'impuls que les empeny; sobretot si l'esguard de la memòria arriba fins al cos esblanqueït i rígid de Lena. Això, la recreació d'ella i del que no vaig tenir d'ella, ho faig tantes vegades! Em desespero considerant les causes de la seva indiferència per mi, les circumstàncies que van dur-me a ella, a pesar de la seva fredor lunar.

Anava a dir que alguns homes som així: una carneta feble per on s'esbarria no pas la sang, sinó els fluids de la nostàlgia. Potser hauria de dir, però, que tots els homes som així...

(Salina, 12 de maig de 1968)

Com afirma Andreas Kalomiris, m'he convertit en un "tedi de la memòria". I bé... Què hi puc fer?

Tinc quaranta anys, i me'n separa tot just un de la mort que van triar Iorgos Themistheos i la seva germana Lena. Dotze mesos no són pas una eternitat. I tanmateix, aquells dies em semblen avui tan llunyans! Igualment sento estranyes les geografies on, durant tant de temps, els nostres gestos van desplegar-se estúpidament orgullosos, com una exhibició de paons en la seva cleda. Es tracta d'un interval —remot pel que fa a la meva percepció— que se m'ha quedat com suspès en la

llarga branca de la memòria. I en canvi, en servo tan nítides les imatges, tan polides les seves arestes, que encara em tallo si provo de palpar-les amb la mà.

Sé que serà d'aquesta manera durant molt de temps.

Una cosa és la presència del passat —una entitat forta, contundent, massissa i clara— quan creiem haver-ne estat la causa, i tota una altra de ben diferent —paradoxal, diria— és la percepció que en tenim quan no hi tremola la nostra culpa. Andreas Kalomiris, el músic xipriota, digué una vegada: “Som tan a prop dels dinosaures, que no recordem com era el gust de la sardina que ahir vam torrar a la brasa”. Sopàvem en un pati de la vella Atenes. Ho recordo perfectament: els carrers costeruts sota el sobresalt de l'Acropolis que recollia les nostres paraules per als déus silenciosos. Andreas tenia raó. Potser és que els músics perceben el temps d'una altra manera; ells tenen aquesta consciència singular del ritme i de les seves cadències... Què sé jo!

El meu pare va morir ara fa vint anys, no gaire després que s'hagués encalmat la ressaca dels darrers estertors amb què la guerra havia escopit la seva bilis en els carrers de Roma. I en fa setze que vaig enterrar la mare. No recordo com era la nostra ciutat, el seu cel, la temperatura, en aquells dies. Ni tampoc no aconsegueixo recordar quina forma tenien els fèretres que els vaig triar. Ni quanta gent hi havia acomi-adant-los a l'església... En canvi em fa la sensació que aquells fets s'esdevingueren tot just fa uns dies. És com si el temps, pel que fa al record dels meus pares, s'hagués comprimit; com si s'hagués apimat formant una mena de cordó umbilical, una continuïtat lògica, natural, que arriba mansament fins al dia que visc. Què ens separa del que férem ahir? De vegades penso si el son de cada nit no és un fil que va trenant la nostra carn a la seva història, recent o remota, sense seqüència temporal: una caòtica barreja feta de memòria circular i d'impressions lluminoses, desenganxades del temps.

Per contra, la distància d'aquests mesos que s'estenen entre la mort de Iorgos i de Lena i el dia que visc avui —ara mateix, mentre escric aquestes notes ocioses, mirant de trobar la mar, enllà dels margallons i de les ginesteres que me'n separen— ha

significat, pel que conservo d'ells, no pas un cordó, un istme, sinó un vastíssim oceà. Damunt de les seves aigües violentes, hi he anusat i desanusat el farcell de les imatges i de les percepcions que vaig transportar fins aquí, vives encara, trèmules, des de la terra tan pròxima i tan llunyana d'ós. Des de la terra d'ells. Des d'aquella mena d'emblema de la corrupció humana que avui sospito que va ser per a tots nosaltres la seva illa!

De Salina, on vivim Vittoria i jo, ós és tan físicament pròxima que Fabrizio, el carter de Lípari, podria atansar-nos-hi amb la seva barca: només ens caldrien quatre o cinc dies de viatge, uns quants centenars de milers d'espetecs dels vells pistons del motor atrotinat, i el ventre de l'embarcació es fondria en l'arena de l'illa. En el meu record, en canvi, com en queda lluny el perfil d'espadats masegats per les batudes de la mar, i les minúscules badies sotmeses a l'àrida placidesa de la soledat!

Si en tinc prou de desfer un dels nusos amb què he cordat el record perquè tot reneixi tan real com fou allà, durant els dies encesos de la nostra disbauxa, em pregunto per quina raó la gesticulació i la cridòria dels nostres mots en veure lorgos i Lena sobre el llit, lligats per l'adherència de la seva sang quallada, se m'afiguren avui irreals en la memòria, distants, aliens. I això que jo vaig ser al centre d'aquell huracà que perllongà l'empenta durant més de vuit anys intensíssims fins al desenllaç.

El que vam viure durant els pocs anys de la nostra intimitat fou, en efecte, una successió de tamborinades, una forma de la gangrena que es manifestava en els efectes del plaer i en l'eficàcia de l'abúlia amb què el movíem. Aquell final venia imprès en els nostres gestos: podríem haver-lo previst, explícitament manifest, en la conducta dels germans Themistheos-Morelli.

Charlotte hi encerta, a pesar que el meu afany mesquí la desmenteixi sempre. Per a ella, aquests exercicis de solitari, això que faig a Salina, és només una fugida de la por, la manifestació de la incapacitat meva per acarar-me a la responsabilitat pròpia d'un ésser madur. Ella afirma que tant en la meva reclusió com en aquesta obstinació d'exercitar la memòria no hi ha res de noble, ni de valent. El primer cop que va ser amb nosaltres, aquí, va dir-me, ho recordo perfectament, perquè em va doldre: